

І. І. Лучыц-Федарэц

Аб статусе паланізмаў у некаторых беларускіх гаворках

Studia Rossica Posnaniensia 10, 125-128

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

І. І. ЛУЧЫЦ-ФЕДАРЭЦ

Мінск

АБ СТАТУСЕ ПАЛАНІЗМАЎ У НЕКАТОРЫХ БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ

1. Гэты артыкул напісаны на матэрыяле дыялектных запісаў 1976 г. з вёсак Чарнагубава (далей скарачана Ч) Капыльскага раёна, а таксама Карцэвічы (К), Малёва (М) і Саская Ліпка (СЛ) Нясвіжскага раёна, праведзеных па тэме Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР *Польскія гаворкі ў СССР*.

У якасці апытальніка быў выкарыстаны *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego*, zes. III (раздзел XIV — *Transport i komunikacja*, раздзел XV — *Budownictwo*) і zes. IV (раздзел XXVI — *Ukształtowanie terenu*, раздзел XXVII — *Meteorologia, ciała niebieskie, miary czasu*), Wrocław 1958.

Пры выясненні моўнай сітуацыі ў 1976 г. аказалася, што насельніцтва, якое ў 20-я гады было запісана польскамоўным, у сапраўднасці з'яўляецца беларускім па мове і (часткова) каталіцкім па веравызнанню. Якраз веравызнанне было рашаючым пры аднясенні да той ці іншай нацыянальнасці, асабліва ў Нясвіжскім раёне. У сучасны перыяд у змешаных шлюбых нацыянальнасць дзяцей вызначаецца іх бацькамі; на яе вызначэнне ўплывае тое, хто з'яўляецца галоўнай сям'яй або дзе жыве маладая сям'я — у бацькоў-палякаў ці бацькоў-беларусаў. У любым выпадку польская мова не з'яўляецца мовай зносін: старэйшае і сярэдняе пакаленне карыстаецца мясцовай гаворкай (паўднёва-заходні дыялект беларускай мовы). Польскай размоўнай мовай у даследаваных вёсках валодаюць у слабой ступені толькі некалькі чалавек — людзі старэйшага пакалення, якія наведваюць касцёл (у Нясвіжы) і добра ведаюць лексіку духоўнай культуры, і людзі сярэдняга ўзросту, якія скончылі польскія школы ў 20-30-я гады, а таксама грамадзянін Ц. Б. І., які жыў 15 год у Нясвіжы, працуючы галоўным рыбаводам у Радзівілаў. Ён найбольш актыўна валодае польскай (крэскавай) мовай.

2. Разглядаючы польскія запазычанні ў гаворках вышэйадзначаных населеных пунктаў мы не бралі ў разлік старыя паланізмы, якія даўно замацаваліся ў беларускай народнай і літаратурнай мове, напрыклад, шалёўкі, гонты, дах,

ганак, дубэльты, суглі, фортка, тартак, гзымсы, піўніца 'пограб', шопа, цалёўка, гэблік, шархэбель/шархубэль і інш.

Пэўная група лексікі ўяўляецца інфарматарам як адэкватная. Гэта польскія словы, якія (амаль) поўнасьцю адпавядаюць беларускім: *с'es'laś* — цясляр (К), *żv'i* — дзвэры (Ч), *p'ogun* — пярун (СЛ), *grôm* — грôm (Ч), *gżmoty* — грумóты (СЛ), *v'elk'ija gżmoty* — велькая грымóта (Ч), *może* — мóра (К), *luży* — лужы (СЛ), *xmuża* — хмара (СЛ), *s'n'ek* — сьнех (СЛ), *kşyżufk'i* (М) — крыжóўкі (К) 'падвойныя лейцы', *noc* — ноч (СЛ), *pułnoc* — пóўнач (СЛ), *přo-dek* — пёрадок (СЛ).

Да такіх жа перакладных слоў з аднолькавым семантычным нападуненнем можна аднесці наступныя: *s'v'it* — зóрачка/заранічка (Ч), *bečka* — кадúшачка (Ч), *narty* — лыжы (К), *k's'enžyc* — мéсяц (СЛ), *nuf* — маладзік (СЛ), *g'v'astk'i* — зóры (СЛ), *klon'icë* — рúчки (СЛ), *zav'ëguxa* — крутавéя (СЛ), *blyskav'ica* — малánка (Ч, СЛ, К), *f'irmament/n'ebo* — нéба (Ч, СЛ), *tenča* — вéсёлка (Ч) /вэсьялúха (К) красáвіца (СЛ), *obłok'i* — пузурóчки (СЛ), *ščabliny* — лéстка 'лэстка' (СЛ), *ratyčk'i* — шварэнкé (СЛ), *leb'adry* — (<польск. *oblady*) — набэдрыкі (М), *letka rojazdka* — леткі возак (М), *jenčary* — шамкі (М), *bakufka* — спáльня (М), *podmurufka* — фундамэнт (М), *ceglana/murovana xata* — кірпíчна хата (К), *dom murovany* — кірпíчны дом (М), *zalożyć/zapřons'e* — запрагчы (М, К), *vy-/roz-* (К) (*otpšenžyc* (М)) *odložyc* — разпрагчы (К, М).

У некаторых парах назіраюцца пэўныя адрозненні ў значэннях. Так столь азначае 'столь, падшытая дошкамі', а суфіт (<польск. *sufit*) — 'столь, ... шчыка-тураная мўрам, зьвэсткай...' (К); вална 'хваля' — *fala* 'вялікія хвалі ў час буры' (М).

Часам у выніку запазычання ў аднаго з членаў мікрасістэмы ўзнікаюць паралелі. У мікрасістэме пуга 'пуга' ↔ бізун 'пуга, якой пасвілі кароў' (К) першы член атрымоўвае адэкватныя адпаведнікі бат (<польск. *bat*) і кнут (<руск. кнут). Побач з парай уздэчка 'святочная вуздэчка' ↔ вóбруць 'аброць' (К) у суседняй гаворцы маецца узда 'выязная вуздэчка' ↔ абрòць/кántар 'аброць' (польск. *kantar*). У мікрасістэме стаяк ↔ мэдаць другая частка яе калісьці таксама ўспрыималася як адэкватная паралель; цяпер жа абедзьве лексемы абазначаюць 'мэндлік', аднак, розны па канструкцыі: стаяк 'мэндлік, утвораны з 9 пастаўленых на гузыр снапоў і дзесятага зверху — шапкі', — мэдаць 'мэндлік, утвораны са снапоў, пакладзеных накрыв адзін на аднаго' (К).

3. Вялікую групу лексікі складаюць запазычанні, якія з'яўляюцца неад'емнай часткай лексікі гаворак: тáсьма 'павадок' <польск. *taśma* 'стужка' (К); лётры 'бакавыя дошкі ў возе'—польск. *latry'tc* (СЛ); стальвага <польск. *stelwaga* (СЛ); седзэне/садзэне (К, СЛ)—польск. *siedzenie*; тылкі 'пярэдні і задні шчыток у возе' (СЛ) <польск. *tyłki* 'tc'; падагóньнік 'раменны пояс, які дасягае аж да хваста каня' (М, К)—польск. *rodogonie*; гамульцы 'падкладка пад колы

воза' (СЛ) < польск. hamulec; стомпідлѵ 'жалезная частка стрэмені' (М) < польск. stąpidło; вѵзак 'лёгкі вѵз' (М) < польскі wѵzek. Па тыпу апошняй лексемы ўтварылася драпчак 'вѵз з драбінамі' (СЛ) < польск. wѵz drabiniasty 'тс'. Назва змроку паходзіць з польск. szara godzina, параўн. шара́я (К): ...стаялі на шара́уй і гаварылі з ба́бай, а да поўначы яна ўжо і радзіла... Гэтыя прыклады сведчаць аб тым, што семантычнае згортванне характэрна для запазычанняў, якія моцна адаптаваліся ў гаворцы.

У апошнія дзесяцігоддзі побач з паланізмамі ўжываюцца новыя словы, запазычаныя з рускай мовы: самахѵт/грузавая (аўтамашы́на) (К), схѵды/ступёнькі 'лесвіца' (М, К), рѵвар/(вілі)сапѵт (М), абарлюхт/фѵртачка (Ч).

Паланізмамі з'яўляюцца таксама і наступныя лексемы: жываплѵт (К), слѵнца (К, СЛ), шланба́м (К), упалы (СЛ), кѵрнік (К), спара (К)/шпара (М) 'шчыліна ў падлозе', кѵлка 'ясны, ружаваты круг на захадзе перад зменай надвор'я' (Ч), скала́ 'каменне памерам у яйка' (М), адкля́дны (бераг) 'спадзісты' (М). Лексема лабэ́скі 'развалкі' (К) суадносіцца з польск. падкарпацк. і сілезск. łaby 'палазы саняў', спішск. łabuški 'гарызантальная частка каркаса плуга, якая пры ворыве сунецца па зямлі' < польск. łaba 'лапа', параўн. ух.-славацк., украінск. лемкаўск. łaba 'тс' (гл. F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. IV, Kraków 1974, s. 397).

У паасобных выпадках носьбіты гаворак ужываюць аказіянальныя паланізмы, якія выкліканы сітуацыяй. Яны, як правіла, нясуць экспрэсіўную нагрузку або маюць стылёвую афарбоўку: сѵдло 'сядло' (М) сьлізг'ѵвіца 'слізгата' (СЛ), пшэ́яздка 'прагулка на кані, у возе' (К). З гэтай мэтай могуць ужывацца не толькі асобныя лексемы, але і словазлучэнні, нават штампы, пачутыя, відаць, у касцѵле: страла́ пѵруно́ва (Ч); нѵба трыма́ецца на мо́цы боскай (Ч); вшы́стка пан бѵг' да-пушчы (Ч); як камѵ́та спадзе, то гэта нѵ́йкі знак (Ч); пад поўнач на нѵ́бе ўзы-ходзяць чшы крулі́ 'сузор'е Арыѵ́н' (Ч), — аднак іншыя сузор'і ў гэтай гаворцы называюцца па-беларуску: Сітка, Кѵўшык, Мядзвѵдзіца, Малѵчны Пуць.

4. У мове інфарматараў заўважаецца своеасаблівая трактоўка вядомых, шырока пашыраных польскіх слоў: камяні́ца 'крушня' (К), пако́і 'вялікі, прыгожы вясковы дом' (Ч); тѵ́ндэр 'прорва, пагібель' (К) — відаць, з tundra 'тундра';

некаторыя словы з „простай” мовы перакладаюцца на польскую: замест паясы́ (паміж кроквямі) ужыта вѵзза́не ключѵ́ (М), замест шчапа́ 'дранка' — дасэ́чкі (Ч), поні́ч (К) замест пані́ч, або, наадварот, інфарматар замяняе беларускае дыялектнае слова, таму што яно здаецца яму польскім: раго́вэ камя́не (Ч) замест вуглаво́е камя́нне, валчкі́ 'круглая чарапіца на вільчыку' (Ч) замест вільчык;

беларускія словы вымаўляюцца на польскі манер: г'вусьць 'гвозд' (М), поляно́ 'брус, бярвяно' (М); на сіня́й хмѵ́жы можна пазна́ць, што будзе наваль-

ніца (СЛ); вялікі пшаліўны 'праліўны' дэщч—лье, як зь вядра (М); правідла 'мурлата' (К); палтару́фка 'дошка-паўтарачка' (Ч); нашыльнікі 'нашыльнікі' (М).

З другога боку, польскія словы вымаўляюцца на беларускі лад: шчабліны (СЛ), пілавіны (К), тарпяніска (М), шупля́да (К), рова́р (К), спада́к 'дошка ў возе' (К), — што, фактычна, з'яўляецца адной з рыс палышчызны крэсовай.